

Povijest rimskoga naroda

Origo gentis Romanorum

Preveo: Hrvoje Gračanin

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Povijest rimskoga naroda kratak je spis nastao u prvoj polovici 4. stoljeća koji donosi popis srednjoitalskih vladara od mitskih i legendarnih vremena pa do početka 4. stoljeća, odnosno tetrarhijskoga razdoblja, bez spomena cara Konstantina I. Velikog. Budući da se uobičajeno svrstava u zbir tekstova poznatih pod nazivom *Kronograf iz 354*, kako ga je naslovio Theodor Mommsen, počesto se i njega jednako imenuje. Doduše, istraživanja su pokazala da izvorno nije bio dio kompilacije koju je 354. g. po narudžbi rimskoga aristokrata Valentina sastavio rimski kaligraf Furije Dionizije Filokal, a koju se naziva i *Filokalov kalendar*.¹ U mjerodavnom rukopisu koji potječe s kraja 15. stoljeća (*codex Vindobonensis 3416*) i jedini donosi cjeloviti dostupni tekst – ulomci se nalaze i u rukopisu iz 9. stoljeća (*codex Sangallensis 878*), dok još jedan rukopis iz 10/11. stoljeća čuva tek izvadak (*Caesenas Malatestianus S.XXI.5*, Istituzione Biblioteca Malatestiana, Cesena) – u djelce se uvodi naslovom *item origo gentis Romanorum*, što se ovdje uzima kao primjeren naslov, za razliku od neprikladno nazvane *Kronike grada Rima* (*Chronica urbis Romae*) kako ju je prozvao Theodor Mommsen ili najnovijega naslova *Bečki brevijarij* (*Breviarium Vindobonense*) koji je predložio Richard W. Burgess, hotеći se odmaknuti od svih dotadašnjih tradicija kao nedovoljno prihvatljivih. Pritom se na umu ima šire značenje pojma *origo* kao povijesnoga pregleda koji kreće od samoga začetka ili prvih početaka nečega.²

Spis je sastavljen svakako poslije 325. g. (jer bilježi smrt rascara Licinija), a prije 337. g. (kada je umro car Konstantin I.), te je nedugo poslije priključen dvama drugim tekstovima nastalima također u Rimu u prvoj polovici 4. stoljeća: latinskome prijevodu iz 334. g. kršćanskoga kronografskog djela na grčkome *Skup razdoblja i godina od stvaranja svijeta do danas* (Συναγωγή χρόνων και ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς ἐνεστῶσης ἡμέρας), poznatijeg pod latinskim nazivom *Knjiga pokoljenja* (*Liber generationum*), i *Popisa četrnaest oblasti Grada* (*Notitia regionum urbis XIV*) sastavljenom između 337. i 357. g. u kojemu se podrobno navode građevine u Rimu. Uredničkim zahvatom uklonjen je popis careva koji se nalazio na kraju *Liber generationum*, a pridodan je *Origo gentis Romanorum*. Nepoznati sastavljač uratka ponajprije je zainteresiran za popis vladara iz predrimskog i rimskog razdoblja, uključujući i proizvoljni popis diktatora. Usredotočen je na duljinu vladavine, što objašnjava i zašto nije uvršten car Konstantin I. koji je zacijelo bio živ u vrijeme kada je djelce napisano pa autor nije za njega mogao navesti željene kronološke podatke. Napose ga zanima koliko

¹ O kompilaciji vidi Burgess 2012.

² O značenju pojma *origo* kao povijesti vidi Momigliano 1958: 58.

su vladari podijelili darova rimskim građanima te na koji su način i gdje umrli. Mnogi su podaci anegdotalnog, pa i senzacionalističkog karaktera, ali je znatan prostor posvećen javnim građevinama u Rimu. S obzirom na ukupnu vizuru može se lako zaključiti da autor nije bio kršćanin.³ Ovdje se nudi prvi prijevod na hrvatski jezik, pri čemu je izvedena renumeracija stavaka u odnosu na postojeća izdanja izvornika.

Izvorni tekst donosi se prema sljedećim izdanjima:

Chronica urbis Romae. Priredio Theodor Mommsen. U: *Chronica minora saeculorum IV. V. VI. VII.* Volumen I, Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi 9. Berlin: Apud Weidmannos, 1892: 143–148.

Chronicon a. 334. Priredio Karl Frick. U: *Chronica minora*, Volumen I. *Accedunt Hippolyti Romani praeter Canonem Paschalem fragmenta chronologica*. Leipzig: B. G. Teubner, 1892: 111–122.

Chronica urbis Romae. Priredili Roberto Valentini, Giuseppe Zucchetti. U: *Codice topografico della città di Roma*. Volumen I, Fonti per la storia d'Italia 81. Rim: Tipografia del Senato, 1940: 269–281.

Breviarium Vindobonense. Priredio Richard W. Burgess U: *Isti, Roman Imperial Roman Imperial Chronology and Early-Fourth-Century Historiography The Regnal Durations of the So-called Chronica urbis Romae of the Chronograph of 354*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2014: 144–157.

Origo gentis Romanorum. Priredili Mehran A. Nickbakht, Markus Stein. U: *Origo gentis Romanorum – Polemius Silvius – Narratio de imperatoribus domus Valentinianae et Theodosianae*. Priredili, preveli i popratili komentarom Bruno Bleckmann, Jan-Markus Kötter, Mehran A. Nickbakht, In-Yong Song, Markus Stein, Kleine und fragmentarische Historiker der Spätantike B 5-7. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017: 27–47.

Uvodne opaske i popratne bilješke uz prijevod načinjene su prema uvodnim studijama Mehran Nickbart (str. 3–13) i Markusa Steina (str. 13–23) te povijesnog komentara Brune Bleckmanna i ostalih (str. 49–140) u izdanju *Origo gentis Romanorum – Polemius Silvius – Narratio de imperatoribus domus Valentinianae et Theodosianae*. Priredili, preveli i popratili komentarom Bruno Bleckmann, Jan-Markus Kötter, Mehran A. Nickbakht, In-Yong Song, Markus Stein, Kleine und fragmentarische Historiker der Spätantike B 5-7. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017; monografiji Richarda W. Burgessa, *Roman Imperial Roman Imperial Chronology and Early-Fourth-Century Historiography The Regnal Durations of the So-called Chronica urbis Romae of the Chronograph of 354*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2014; te priručniku Dietmara Kienasta, Wenera Ecka i Matthäusa Heila, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Šesto, prerađeno izdanje, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2017.

³ Doduše, u rukopisnoj tradiciji navodi se sklop *circa templa domini* (ad 77), što je uputnica na kršćanskoga Boga, ali je bez sumnje riječ o kasnijemu umetku. Vidi Mommsen 1850: 655, n. 114.

Dodatna literatura

- Anderson, Jr., James C. 1983. „A Topographical Tradition in Fourth Century Chronicles: Domitian's Building Program”. *Historia* 32.1: 93–105.
- Anderson, Jr., James C. 1985. „The Date of the Thermae Traiani and the Topography of the Oppius Mons”. *American Journal of Archaeology* 89.3: 499–509.
- Bauer, Franz Alto. 2012. „Stadt ohne Kaiser. Rom im Zeitalter der Dyarchie und Tetrarchie (285–306 n.Chr.)”. U: *Rom und Mailand in der Spätantike. Repräsentationen städtischer Räume in Literatur, Architektur und Kunst*, uredila Therese Fuhrer. Berlin-Boston: Walter de Gruyter: 3–85
- Burgess, Richard W. 2012. „The Chronograph of 354: Its Manuscripts, Contents, and History”. *Journal of Late Antiquity* 5: 345–396.
- Cornell, Timothy J. (glavni urednik). 2013. *The Fragments of the Roman Historians*, sv. 2. Oxford: Oxford University Press.
- Duncan-Jones, Richard Phare. 1976. „The Size of Modius Castrensis”. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 21: 53–62.
- Gichon, Mordechai. 1981. „Cestius Gallus's Campaign in Judaea”. *Palestine Exploration Quarterly* 113.1: 39–62.
- Gorrie, Charmaine. 2001. „The Septizodium of Septimius Severus Revisited: the Monument in Its Historical and Urban Context”. *Latomus* 60: 653–670.
- Momigliano, Arnaldo. 1958. „Some observations on the 'Origo gentis Romanae'”. *The Journal of Roman Studies* 48: 56–73.
- Mommsen, Theodor. 1850. „Über den Chronographen vom Jahre 334”. *Abhandlungen Philologisch-Historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* 2: 547–668.
- Pavolini, Carlo, Andrea Carignani, Francesco Pacetti. 1993. „La topografia antica della sommità del Celio. Gli scavi nell'Ospedale Militare (1987–1992)”. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung* 100: 443–505.
- Preller, Ludwig. 1846. *Die Regionen der Stadt Rom*. Jena: Carl Hochhausen.
- Salzman, Michele R. 1981. „New Evidence for the Dating of the Calendar at Santa Maria Maggiore in Rome”. *Transactions of the American Philological Association* 111: 215–227.
- Wallner, Christian. 2004. „Der Agon Minervae: eine Dokumentation”. *Tyche* 19: 223–235.

Origo¹ gentis Romanorum, ex quo primum in Italia regnare coeperunt

1. Picus Saturni filius regnavit agro Laurentino usque ad eum locum, ubi nunc Roma est, annis XXXVIII. Eo tempore ibi nec oppida nec vici erant, sed passim habitaverunt.

2. Faunus Pici filius eisdem locis regnavit annis XLIII. Eo tempore Hercules, cum ab Hispania reverteretur, aram quae est Romae ad forum Boarium, posuit et dedicavit, eo quod Cacum filium Vulcani ibi in spelunca sua occiderat.²

3. Latinus isdem locis regnavit <annis XXXVI>.³ Hic ex suo nomine cives suos Latinos appellavit. 4. Hoc regnante et⁴ Troia capta est.⁵ Unde Aeneas Veneris et Anchisae filius venit et se cum Latino iunxit unaque bellum gesserunt adversus Rutulos. Eo proelio Latinus occisus est et regnum eius penes Aeneam remansit.

5. Aeneas oppidum⁶ condidit Lavinium ibique regnavit annis tribus.

6. Ascanius Aeneae filius regnavit annis XXXVI. Albam Longam condidit.

7. Et⁷ reges Albani:

8. Postumus Silvius Aeneae nepos⁸ regnavit annos XXXVII. Ab hoc prognati postea Albae regnaverunt ac Silvi sunt cognominati.

9. Aeneas Silvius regnavit annos XXXI.

10. Latinus LI.

11. Alba XXVIII.

12. Appius XLI.

13. Capys XXVIII.

14. Campeius XXI.

15. Titus VIII.

¹ omitto item in principio textus secundum Valentini / Zucchetti.

² post occiderat delevit bellum cum Troianis Mommsen (in margine archetypi fuisse indicavit Burgess).

³ post regnavit supplevit annis XXXVI Mommsen.

⁴ et retinuit Frick, deleverunt Mommsen, Valentini / Zucchetti, Burgess, in parenthesi notaverunt Nickbakht / Stein.

⁵ post est interpunxerunt Nickbakht / Stein, comma posuerunt Mommsen, Frick, Valentini / Zucchetti.

⁶ bellum Aeneas oppidum Rutulis Codex Vindobonensis (posthac: V), bellum et Rutulis deleverunt Mommsen, Valentini / Zucchetti (in margine archetypi bellum cum Rutulis fuisse annotavit Mommsen).

⁷ et retinuit Frick, deleverunt Mommsen, Valentini / Zucchetti, Burgess, in parenthesi notaverunt Nickbakht / Stein.

⁸ nepos (e ex u restit.) V, cf. Nickbakht / Stein.

Povijest rimskoga naroda otkako su prvi put počeli vladati u Italiji

1. Saturnov sin Piko¹ kraljevao je 38 godina laurentskim područjem² sve do onoga mjesta gdje je sada Rim. U to vrijeme nije ondje bilo ni gradova niti sela, nego su obitavali razbacano.

2. Pikov sin Faun istim je krajevima kraljevao 44 godine. U to je vrijeme Herkul, kad se vratio iz Hispanije, postavio i posvetio žrtvenik koji stoji u Rimu na Volujskome trgu zato što je ondje ubio Vulkanova sina Kaka u njegovoj špilji.

3. Latin je istim krajevima kraljevao 36 godina. On je po vlastitom imenu prozvao svoje građane Latinima. 4. Za njegove je vladavine bila osvojena i Troja. Otamo je došao Venerin i Anhisov sin Eneja te se udružio s Latinom pa su zajedno vodili rat protiv Rutulaca.³ U tom je boju ubijen Latin, a njegovo je kraljevstvo ostalo u Enejinim rukama.

5. Eneja je osnovao grad Lavinij i ondje kraljevao tri godine.

6. Enejin sin Askanije kraljevao je 36 godina. On je osnovao Albu Longu.⁴

7. I kraljevi Albe:

8. Enejin unuk Postum Silvije kraljevao je 37 godina. Njegovi su potomci poslije kraljevali u Albi i nosili ime Silvije.

9. Eneja Silvije kraljevao je 31 godinu.

10. Latin 51.

11. Alba 28.

12. Apije 41.

13. Kapis 28.

14. Kampej 21.

15. Tit 8.

¹ Piko na latinskom znači „djetao“, a prema Ovidijevim *Preobrazbama*, pretvorila ga je u pticu Kirka jer je prezreo njezine ljubavne ponude i ostao vjeran supruzi nimfi Kanenti (*Canens*), kćeri boga Jana.

² Područje grada Laurenta (*Laurentum*) u Laciju između Ostije (Ostia) i Lavinija (*Lavinium*) južno od Rima, danas ruševine nadomak Castelporziana.

³ Narod u Laciju, čiji je glavni grad prema tradiciji bila Ardea (*Ardea*).

16. Agrippa LI.⁹

17. Adventinus¹⁰ XXXVIII.

18. Procas VIII.

19. Et¹¹ <Amulius>¹² LI.

20. Remus Silvius regnavit XVII;¹³ eum Romulus interfecit.

21. Reges Romanorum numero VIII:

22. Romulus Martis et Iliae filius regnavit annos XXXVIII. Urbem Romam condidit XI Kal. Maias, qui dies appellatur Parilia. Hic X menses in annum constituit a Martio in Decembrem. ∞¹⁴ iuvenes de plebe Romana legit, quos milites appellavit, et centum seniores, quos senatores dixit. Congiarium dedit congium vini inter homines XII. Hic cum natat ad paludem Caprae, subito nusquam comparuit. In numerum deorum relatus deus Quirinus appellatus est.

23. Titus Tadius dux Sabinorum una cum Romulo regnavit annos quinque. Hic Tarpeiam virginem Vestalem vivam armis defodit, eo quod secreta Romuli ei propalare noluisset.

24. Numa Pompilius regnavit annos XVI. Pontifices, virgines Vestales¹⁵ instituit. Hic duos menses ad X menses Romuli instituit, Ianuarium diis superis, Februarium diis inferis. Hic prior hominibus adinvenit grabata mensas sellas candelabra. Congiarium dedit scortinos asses et militibus donativum aere incisum dipondium semis.

25. Tullius Hostilius regnavit annos XXII.¹⁶ Hic prior censum egit edictoquo suo cavet, ut quicumque temporibus ipsius falsum fecisset, daret pro capite suo dimidium verbecem.

26. Mancius¹⁷ Philippus regnavit annos XXXVI. Congiarium dedit assem semis et militibus donativum dipondium semis. Ostiam coloniam condidit.

⁹ post Agrippa LI. *addidit* Remulus regnavit annos XIX. *Burgess*.

¹⁰ *Aventinus Mommsen, Adventinus V, Frick, Burgess, Nickbakht / Stein.*

¹¹ *omiserunt editores.*

¹² *et milius V, Amulius correxit Mommsen, Burgess, Etmilius Frick, Aemilius dubitanter Nickbakht / Stein.*

¹³ *post XVII interpunxit Burgess.*

¹⁴ *mille Mommsen, Frick, Valentini / Zucchetti.*

¹⁵ *vestas V, Vestales correxit Mommsen, Vestae Frick.*

¹⁶ *XXXII Mommsen.*

¹⁷ *Mancius V, Burgess, Nickbakht / Stein, Marcus Mommsen, Frick, Valentini / Zucchetti.*

16. Agripa 51.

17. Adventin⁵ 38.

18. Proka 8.⁶

19. I Amulije 51.

20. Rem Silvije kraljevao je 17; njega je ubio Romul.

21. Kraljevi Rimljana osmorica na broju:

22. Marsov i Ilijin⁷ sin Romul kraljevao je 38 godina. Utemeljio je grad Rim 11. dana od majskih kalenda [21. travnja], dana koji je prozvan Parilije.⁸ On je uveo 10 mjeseci u godini od marta do decembra. Izabrao je iz rimskoga puka 1000 mladića koje je imenovao vojnicima te stotinu starijih muškaraca koje je prozvao senatorima. Podijelio je kao milodar kongij⁹ vina među 12 muškaraca.¹⁰ Dok je plivao u Kozjoj bari,¹¹ iznenada ga nigdje nije bilo. Uvršten u red bogova, nazvan je bogom Kvirinom.

23. Vođa Sabinjana Tit Tacije kraljevao je zajedno s Romulom pet godina. On je Vestinu djevicu Tarpeju živu zakopao pod oružjem zato što mu nije htjela odati Romulove tajne.

24. Numa Pompilije kraljevao je 16 godina. Ustanovio je svećenike i Vestine djevice. Uveo je dva mjeseca uz Romulovih 10 mjeseci, januarij za višnje bogove, februarij za podzemne bogove. Prvi je od ljudi iznašao ležajeve, stolove, stolce i svijećnjake. Podijelio je kao milodar kožnate ase,¹² a vojnicima kao nadarbinu dipondij¹³ i pol otisnuta bakra.

25. Tulije Hostilije kraljevao je 22 godine. On je prvi proveo cenzus i svojim ukazom propisao da tko god za njegova vremena počini prijevaru, neka u zamjenu za svoj život dade polovicu uškopljena ovna.

26. Mancije Filip¹⁴ kraljevao je 36 godina. Podijelio je kao milodar pola asa, a vojnicima kao nadarbinu pola dipondija. Osnovao je koloniju Ostiju.

⁴ Nekadašnji grad u Laciju jugoistočno od Rima, na zapadnoj obali jezera Albano.

⁵ Uobičajen oblik je Aventin (*Aventinus*). Po njemu je prema tradiciji prozvan Aventinski brežuljak.

⁶ Drugi izvori donose drukčije inačice imena i duljinu vladavine mitoloških i legendarnih vladara u Laciju, pa i dopunu u nizu – (A)remula između Agripe i A(d)ventina te Numitora s Amulijem (vidi Burgess 2014: 20–27).

⁷ Jedno od imena mitske Reje Silvije, po tradiciji kćeri kralja Albe Longe Numitora Silvija i majke Romula i Rema.

⁸ Svetkovina koja se obilježavala 21. travnja, povezana s pastirskom božicom Palom ili s proslavom plodnosti i radanja (prema *parere*, roditi).

⁹ Mjera za tekućinu (od grč. κόγγιον), 3.24 litara. Prema toj mjeri dobrovoljna darivanja rimske puku (građanima) nazvana su kongijarij. Isprva su se sastojala od prirodnina (ulja, vina, žita), a u carsko doba bio je to novčani dar.

¹⁰ To jest, na svaku dvanaestoricu po jedan kongij.

¹¹ Kozja bara (*palus Caprae*) nekadašnji je lokalitet na Marsovoj poljani u Rimu. Baru je napajao potok Petronija (*amnis Petronia*), ali je do Augustova doba više nije bilo.

¹² As (*as*) stari rimski bakreni novac, u najranije doba u težini od jedne rimske libre.

¹³ Dipondij (dupondij) u ranoj je Rimskoj Republici bila mjera od dvije rimske libre (654 grama) te vrijednost od dva asa.

¹⁴ Uobičajena je inačica imena Anko Marcije (*Ancus Marcius*).

27. L. Tarquinius Priscus regnavit annis XXVIII. Hic cum fundamenta Capitoli cavaret, invenit caput humanum litteris Tuscis scriptum CAPUT OLIS¹⁸ REGIS, unde hodieque Capitolium appellatur. Hic prior Romanis duo paria gladiatorum edidit, quae comparavit per annos XXVII.

28. Servilius¹⁹ Tullius serva natus regnavit annos XXV. Hic votum fecit, ut quotquot annos regnasset, tot ostia ad frumentum publicum constitueret.

29. Tarquinius Superbus regnavit annos XXV. Hic prior hominibus invenit lautumias tormenta fustes metalla flagella carceres exilia. Ipse prior exilium meruit. Inter duos pontes a populo Romano fuste mactatus²⁰ et positus in circo Maximo sub delphinos.

30. Nomina²¹ dictatorum:

31. P. Cornelius Scipio Africanus, Fabius Maximus, Apulius Claudius, Popilius Laenas, Valerius Publicola, Pompeius Maximus, Aeneas²² Iulius, Sulla Felix, Barbatus, Scipio Nasica, Aemilius Paulus, Fabius, Cincinnatus, Decimus, Titus Marius, P. Lutatius²³ Catus, Marius Rutulus, Valerius Corvinus, Cornelius Scipio, P. Decius, Q. Fabius, Metellus Pius, Marius, Licinius,²⁴ Salinator, Curius Dentatus, Iulius Brutus.

32. Imperia²⁵ Caesarum:

33. C. Iulius Caesar imperavit annos III, menses VII, dies VI. Congiarium dedit X C. Occisus curia Pompeia.

34. Divus Octavianus Augustus imperavit annos LVI, menses IIII, diem unum. Congiarium dedit ter X CCCLXIIS. Hoc imperante navis Alexandrina primum in portu Romano introivit nomine Acatus, qui attulit frumenti modios, vectores ∞CC,²⁶ piper, linteamen, carta,²⁷ vitrea et oboliscum cum sua sibi base, qui est in circo Maximo, altum pedes LXXXVIIS. Excessit Nola.

¹⁸ Oli Burgess.

¹⁹ Servius Mommsen, Valentini / Zucchetti.

²⁰ post mactatus addidit est Mommsen.

²¹ item ante nomina deleverunt Valentini / Zucchetti.

²² post Aeneas interpunxit Frick.

²³ P. Lutatius Valentini / Zucchetti, Burgess.

²⁴ post Licinius interpunxerunt Nickbakht / Stein.

²⁵ item ante imperia deleverunt Valentini / Zucchetti.

²⁶ post ∞CC addidit nautas CC Burgess.

²⁷ cartam dubitanter Nickbakht / Stein.

27. Lucije Tarkvinije Stari¹⁵ kraljevao je 28 godina. Kad je kopao temelje Kapitolija, pronašao je ljudsku glavu ispisanu etruščanskim slovima „glava kralja Ola”¹⁶ pa se otuda i danas naziva Kapitolij. On je prvi od Rimljana prikazao dva para gladijatora, što je priređivao tijekom 27 godina.

28. Servilije¹⁷ Tulije, rođen od robinje, kraljevao je 25 godina. On se zavjetovao da će ustanoviti toliko ulaza¹⁸ za javnu razdiobu žita koliko god godina bude vladao.

29. Tarkvinije Oholi kraljevao je 25 godina. On je prvi od ljudi iznašao kamenolome,¹⁹ mučenje, batinjanje, rudnike,²⁰ bičevanje, tamnice i progonstva. Sâm je prvi zavrijedio izgon. Između dva ga je mosta zatukao batinama rimski narod te je položen pod dupinama²¹ u Velikome cirku.

30. Imena diktatora:²²

31. Publije Kornelije Scipion Afrički, Fabije Maksim, Apulije Klaudije, Popilije Lenat, Valerije Publikola, Pompej Maksim, Eneja Julije, Sula Feliks, Barbat, Scipion Nazika, Emilije Paulo, Fabije, Cincinat, Decim, Tit Marije, Publije Lutacije Kat, Marije Rutul, Valerije Korvinije, Kornelije Scipion, Publije Decije, Kvint Fabije, Metel Pio, Marije, Licinije, Salinator, Kurije Dentat, Julije Brut.

32. Vladavine careva:

33. Gaj Julije Cezar carevao je 3 godine, 7 mjeseci i 6 dana.²³ Podijelio je kao milodar 100 denara. Ubijen je u Pompejevoj vijećnici.

34. Božanski Oktavijan August carevao je 56 godina, 4 mjeseca i jedan dan.²⁴ Triput je kao milodar podijelio 362 ½ denara. Za njegove je vladavine prvi put u rimsku luku uplovila aleksandrijska lađa zvana akat koja je donijela 400 000 modija žita,²⁵ 1200 putnika, papar, platno, papir, staklenu robu te obelisk koji stoji u Velikome cirku, a sa svojim je postoljem visok 87 ½ stopa.²⁶ Preminuo je u Noli.²⁷

¹⁵ Lucije Takvinije Stari ili Prisk bio je prema tradiciji prvi rimski kralj iz roda Tarkvinijevaca.

¹⁶ Pučka etimologija podrijetla naziva Kapitolija, od *caput* i *Olis* („caputolis”). U rimskoj tradiciji zabilježen je stanoviti Volc(ij)enjanin Ol (*Olus*) (vidi Cornell 2013: 102–113).

¹⁷ Uobičajena inačica imena je Servije (*Servius*).

¹⁸ To jest, odjela gdje se dijelilo državno žito.

¹⁹ Misle se kamenolomi koji su služili kao tamnice.

²⁰ Misli se osuda na prisilni rad u rudniku (*ad metalla*).

²¹ Dupini koji su rigali vodu u bazene smještene na pregradi (*euripus*, odnosno *spina*) koja je razdjeljivala trkaću stazu između okretišnih stupova.

²² Zapravo nije riječ o popisu diktatora nego slavnih ličnosti, navedenih bez reda, od kojih neke nisu poznate (Eneja Julije), a mnogima se imena donose u iskvarenom obliku.

²³ Cezarovu vladavinu, iako on nikada nije bio car, pisac računa od bitke kod Farsala 9. kolovoza 48. g. pr. Kr. do njegova ubojstva 15. ožujka 44. g. pr. Kr.

²⁴ Ovdje se Augustova vladavina računa od njegove prve imperatorske aklamacije 16. travnja 43. g. pr. Kr. do smrti 19. kolovoza 14. g. Uobičajeno je računanje u antici bilo od dana kada je prvi put primio oznake vladalačke moći (*fascēs*), 7. siječnja 43. g. pr. Kr.

²⁵ Akat je veliki brod koji je prema Svetoniju car Klaudije dao potopiti u moru kad je građena ostijska luka (*Divus Claudius* c. 20), a modij je mjera za suhu tvar. Tzv. italski modij iznosio je 8.6185 litara. Vidi: Duncan-Jones 1976: 54.

²⁶ Oko 25,9 metara.

²⁷ U svojoj vili kod Nole (danas Nola jugoistočno od Napulja).

35. Tiberius Caesar imperavit annos XXII, menses VII, dies XXVIII. Congiarium dedit X LXXIIS. Hoc imperante in civitate Fidenis populo spectante amphitheatrum ruit et oppressit homines CCV. Excessit Miseno.

36. C. Caligula imperavit annos III, menses VIII, dies XII. Congiarium dedit X LXXIIS et de basilica Iulia sparsit aureos et argenteos, in qua rapina perierunt homines XXXII, <mulieres>²⁸ CCXLVII et spado. Occisus palatio.

37. Tiberius Claudius imperavit annos XIII, menses VIII, dies XXVII. Congiarium dedit X LXXV. Hoc imperante primum venenarii et malefici comprehensi sunt; homines XLV, mulieres LXXXV ad supplicium ducti sunt. Hic metas in circo Maximo deauravit. Excessit palatio.

38. Nero imperavit annos XIII, menses V, dies XXVIII. Congiarium dedit X C. Hoc imperante fuit polyphagus natione Alexandrinus nomine Harpocras,²⁹ qui manducavit pauca aprum coctum, gallinam vivam cum suas sibi pinnas, ova C, pineas C, clavos caligares,³⁰ vitrea fracta, thallos de scopa palmea, mappas IIII, porcellum lactantem, maniculum feni et adhuc esuriens esse videbatur. Nero occisus via Patinaria.

39. Galba imperavit menses VIII, dies XII. Congiarium promisit, sed non dedit. Hic domum suam deposuit et horrea Galbae instituit. Decollatus foro Romano iacuit.

40. Otho imperavit dies XC. Ipse se Brixelli interfecit.

41. Vitellius imperavit menses VIII, dies XI. Occisus palatio.

²⁸ mulieres *supplevit Mommsen*, XXXIICXLVII V, *Frick, Valentini / Zucchetti*.

²⁹ Harpocras *correxerunt Valentini / Zucchetti*, arpocras V.

³⁰ caligares *correxit Burgess*, galligares V.

35. Tiberije Cezar carevao je 22 godine, 7 mjeseci i 28 dana.²⁸ Podijelio je kao milodar 72 ½ denara. Za njegove se vladavine u gradu Fideni²⁹ srušio amiteatar dok je narod bio u gledalištu te je zgnječeno 4205 ljudi. Preminuo je u Mizenu.³⁰

36. Gaj Kaligula carevao je 3 godine, 8 mjeseci i 12 dana.³¹ Podijelio je kao milodar 72 ½ denara i razbacao iz Julijske bazilike zlatnike i srebrnike, a u toj su grabeži izginula 32 muškarca, 247 žena i jedan uškopljenik. Ubijen je u palači.³²

37. Tiberije Klaudije carevao je 13 godina, 8 mjeseci i 27 dana.³³ Podijelio je kao milodar 75 denara. Za njegove su vladavine prvi put uhićeni trovači i čarobnjaci; 45 muškaraca i 85 žena podvrgnuto je smrtnoj kazni. Pozlatio je okretišne stupove³⁴ u Velikome cirku. Preminuo je u palači.

38. Neron je carevao 14 godina, 5 mjeseci i 28 dana.³⁵ Podijelio je kao milodar 100 denara. Za njegove je vladavine živio izjelica imenom Harpokrat, rodom Aleksandrijac, koji je ukratko proždoro: pečena vepra, živu kokoš zajedno s njezinim perjem, 100 jaja, 100 češera, čavle za cipele, razlomljenu staklovinu, grančice s palmine metle, 4 ubrusa, odojka koji je sisao mlijeko, snop sijena, a još se činilo da je gladan. Neron je ubijen na Zdjelarskoj cesti.³⁶

39. Galba je carevao 8 mjeseci i 12 dana.³⁷ Obećao je milodar, ali ga nije podijelio. On je srušio svoju kuću i podigao Galbine žitnice. Ležao je odsječene glave na Rimskome trgu.

40. Oton je carevao 90 dana.³⁸ Sâm se ubio u Brikselu.³⁹

41. Vitelije je carevao 8 mjeseci i 11 dana.⁴⁰ Ubijen je u palači.

²⁸ Računa li se Tiberijeva vladavina od Augustove pa do njegove vlastite smrti 16. ožujka 37, riječ je o 22 godine, 6 mjeseci i 25 dana. Prihvaćeno je računanje od 17. rujna 14. kad je primio ime August, što daje 22 godine, 5 mjeseci i 27 dana.

²⁹ Danas ostaci na sjevernome rubu rimske četvrti Fidene.

³⁰ Danas Miseno u općini Bacoli zapadno od Napulja.

³¹ Kaligulina vladavina trajala je od 18. ožujka 37. do 24. siječnja 41, dakle 3 godine, 10 mjeseci i 6 dana.

³² Prema Svetoniju (*C. Caligula*, 58) ubijen je u podzemnom hodniku ispod carske palače na Palatinskom brežuljku, koji je vodio do kazališta gdje su tada bila događanja u Augustovu čast.

³³ Klaudijeva vladavina računa se od 24. siječnja 41. do 13. listopada 54, što daje 13 godina, 8 mjeseci i 19 dana.

³⁴ Misle se stožasti stupovi na oba kraja razdjelne pregrade.

³⁵ Neronova vladavina računa se od 13. listopada 54. do 9. lipnja 68, što daje 13 godina, 7 mjeseci i 27 dana. Doduše, datum njegove smrti nije sasvim siguran (mogao bi biti i 11. lipnja).

³⁶ Zdjelarska cesta (*via Patinaria*) spajala je Solnu i Nomentansku cestu. Ovdje je na djelu i igra riječi jer *patinarius* može značiti i žderonja, proždrljivac.

³⁷ Galbina vladavina računa se od 9. lipnja 68. do 15. siječnja 69, što daje 7 mjeseci i 6 dana.

³⁸ Otonova vladavina računa se od 15. siječnja do 16. travnja 69, što daje 91 dan.

³⁹ Današnji Brescello u sjevernoj Italiji.

⁴⁰ Vitelijeva vladavina računa se od 19. travnja (službeni datum kada ga je priznao senat) do 20. prosinca 69, što daje 8 mjeseci i 1 dan.

42. Divus Vespasianus imperavit annos XII, menses VIII, dies XXVIII. Congiarium dedit X LXXV. Hic prior tribus gradibus amphitheatrum dedicavit.³¹ Excessit Curibus Sabinis.

43. Divus Titus imperavit annos [VIII, dies XII. Congiarium promisit, sed non dedit].³² Hic amphitheatrum a³³ tribus gradibus patris sui duos adiecit. Excessit Curibus Sabinis cubiculo patris.

44. Domitianus imperavit annos XVII, menses V, dies V. Congiarium dedit ter X LXXV. Hoc imperante multae operae publicae fabricatae sunt: atria VII, horrea piperataria, ubi modo est basilica Constantiniana, et horrea Vespasiani, templum Castorum et Minervae, portam Capenam, gentem Flaviam, Divorum, Iseum et Serapeum, Minervam Chalcidicam, odeum,³⁴ Minuciam veterem, stadium et thermas Titianas et Traianas, amphitheatrum usque ad clipea, templum Vespasiani et Titi, Capitolium, senatum, ludos IIII, palatium, Metam sudantem et pantheum. Occisus palatio.

³¹ aedificavit dubitanter Nickbakht.

³² verba ex c. 39 repetita deleverunt Mommsen, Valentini / Zucchetti, pro quibus II, menses II, dies XX. Congiarium dedit X LXXV supplevit Burgess.

³³ amphitheatrum a V, Mommsen, Frick, amphitheatro a Valentini / Zucchetti, ad amphitheatrum Burgess, amphitheatri [a] Nickbakht / Stein.

³⁴ odeum correxerunt Mommsen, synodum V.

42. Božanski Vespazijan carevao je 12 godina, 8 mjeseci i 28 dana.⁴¹ Podijelio je kao milodar 75 denara. On je prvi posvetio amfiteatar s tri reda sjedišta. Preminuo je u sabinskome Kuru.⁴²

43. Božanski Tit carevao je <2> godine, <2 mjeseca i 20 dana. Podijelio je kao milodar 75 denara.>⁴³ On je amfiteatru svojega oca iza tri reda sjedišta dodao dva. Preminuo je u očevoj ložnici u sabinskome Kuru.

44. Domicijan je carevao 17 godina, 5 mjeseci i 5 dana.⁴⁴ Triput je kao milodar podijelio 75 denara. Za njegove su vladavine podignute mnoge javne građevine: 7 dvorana, skladišta za papar gdje je sada Konstantinova bazilika, kao i Vespazijanove žitnice, hram Kastora i Minerve, Kapenska vrata, Roda flavijejskoga, Božanskih, Izej i Serapej, Minerve Halkidske, odeon, Minucijev Stari, trkalište te Titove i Trajanove kupelji, amfiteatar sve do štitastih ploča, hram Vespazijanov i Titov, Kapitolij, senat, 4 gladijatorske škole, palača, Znojni stup i Panteon.⁴⁵ Ubijen je u palači.

⁴¹ Vespazijanova vladavina računa se od 1. srpnja 69. (kada je izvikan za cara u Aleksandriji) do 23. lipnja 79, što daje devet godina, 11 mjeseci i 22 dana. Možda je iz nekoga razloga u trajanje njegove vladavine u *Povijesti rimskoga naroda* ubrojeno i vrijeme od izbijanja židovskog ustanka, odnosno prvoga vojnog sraza između rimskih snaga i ustanika u listopadu/studenome 66. te teškoga rimskog poraza. Vidi Gichon 1981: 39–62. Vespazijan je 67. postao glavni zapovjednik rimske vojne protiv židovskih ustanika (*legatus Augusti pro praetore exercitus in Iudaea*).

⁴² Grad s lijeve obale Tibra i uz Solnu cestu, oko 40 km od Rima. Danas ostaci na brdu s crkvom Santa Maria dell' Arci kod Taloccija u Fara Sabini.

⁴³ Riječ je o Burgessovoj dopuni (Burgess 2014, 150) jer je u izvorniku ponovljena stavka iz retka o Galbi. Tit (Vespazijan Mlađi) vladao je od 24. lipnja 79. do 13. rujna 81. g.

⁴⁴ Domicijanova vladavina trajala je od 13. rujna 81. do 18. rujna 96, dakle, 15 godina i 5 dana.

⁴⁵ Skladišta za papar (*horrea piperataria*) služila su i kao tržnica za prodaju papra i ostalih začina dopremljenih iz Egipta i Arabije. Izgleda da je Domicijan obnovio ili dovršio žitnice svojega oca, možda u sklopu izgradnje vlastitih skladišta za papar koja su se nalazila ispred Vespazijanovih žitnica. Domicijan je po svoj prilici obnovio hram Kastora i Poluksa, a sagradio Minervin hram koji je bio smješten na ulazu u carsku palaču. Kapenska vrata (*Porta Capena*) bile su dveri u starim Servijevim zidinama na jugoistočnoj strani Rima te početna točka Apijeve i Latinske ceste, a Domicijan ih je vjerojatno obnovio. Roda flavijejskoga (*templum gentis Flaviae*) bio je hram na Kvirinskome brežuljku posvećen Flavijevcima. Božanskih (*porticum Divorum*) područje je na Marsovoj poljani s dva manja hrama posvećena Titu i Vespazijanu. Izidin i Serapisov hram (*Iseum et Serapeum*) bio je dvostruki hram na Marsovoj poljani koji je Domicijan obnovio. Odeon (*odium*), zgrada za igrokaze i glazbena natjecanja, nalazio se na Marsovoj poljani vjerojatno blizu trkališta. Minerve Halkidske (*templum Minervae Chalcidicae*) bio je maleni hram na Marsovoj poljani uz trijem Božanskih i blizu Panteona. Trijem Minucijev Stari (*porticus Minucia Vetus*) izvorno je dao sagraditi Marko Minucije Ruf, konzul 110. g. pr. Kr., a obnovio ga je Domicijan. Trkalište (*stadium*) na sjeveru Marsove poljane služilo je za atletska natjecanja. Može se pretpostaviti da je Domicijan dogradio Titove kupelji koje su bile podignute u hitnji, a izgleda i da je započeo Trajanove kupelji koje su sagrađene tik uz manje Titove u podnožju Eskvilinskoga brežuljka. Dovršio je Flavijejski amfiteatar (Kolosej) dodavši mu četvrtu razinu s arhitektonskim uresima. Obnovio je hram Jupitera Kapitolijskog na Kapitoliju (*Capitolium*), a po svemu sudeći i senatsku vijećnicu u sklopu cjelovite rekonstrukcije Trga Julija Cezara (*Forum Iulium, Forum Caesaris*). Carsku palaču na Palatinskome brežuljku (*Palatium*) zasnovao je graditelj Rabirije. Znojni stup (*Meta Sudans*) bio je veliki javni zdenac u obliku stošca smješten zapadno od Koloseja. Čini se da je Domicijan, nakon što je u požaru 80. stradao Agripin panteon, sagradio novu zgradu koja je izgorjela u požaru 110. izazvanom udarom munje pa je Hadrijan podigao vlastito zdanje. Usp. Anderson 1983: 93–105, uz Anderson 1985: 505–508.

45. Nerva imperavit annos V, menses IIII, diem unum. Congiarium dedit X LXXV et funeraticium plebi urbanae instituit X LXIIS. Excessit hortis Sallustianis.

46. Traianus imperavit annos XIX, menses IIII, dies XXVII. Congiarium dedit X DCL. Hoc imperante mulieres in thermis Traianis laverunt. VII Idus Iulias³⁵ excessit Selinunti.

47. Hadrianus³⁶ imperavit annos XX, menses X, dies XIII. Congiarium dedit X ∞. Hoc imperante templum Romae et Veneris fabricatum est. Excessit Bais veteribus.

48. Antoninus Pius imperavit annos XXII, menses VIII, dies XXVIII. Congiarium dedit X DCCC. Hoc imperante circensibus Apollinaribus partectorum columna ruit et oppressit homines ∞CXII. Excessit Lorio.

49. Divus Verus imperavit annos VII, menses VIII, dies XII. Congiarium dedit X CCCC. Hoc imperante scrofa porcellum peperit in effigiem elephantis. Excessit Altino.

50. Marcus Antoninus imperavit annos XVIII, menses XI, dies XIII. Congiarium dedit X DCCCL. Hoc imperante instrumenta debitorum fisci³⁷ in foro Romano arserunt per dies XXX. Excessit Pannonia superiore.

³⁵ Iulias V, Augustas *dubitanter Mommsen*.

³⁶ Hadrianus *correxerunt Valentini / Zucchetti*, adrianus V.

³⁷ fisco *Burgess*.

45. Nerva je carevao 5 godina, 4 mjeseca i jedan dan.⁴⁶ Podijelio je kao milodar 75 denara te za gradski puk uveo pogrebni doplatak od 62 ½ denara. Preminuo je u Salustijevim vrtovima.⁴⁷

46. Trajan je carevao 19 godina, 4 mjeseca i 27 dana.⁴⁸ Podijelio je kao milodar 650 denara. Za njegove su se vladavine u Trajanovim kupeljima prale žene. Preminuo je 7. dana julijskih ida u Selinuntu.⁴⁹

47. Hadrijan je carevao 20 godina, 10 mjeseci i 14 dana.⁵⁰ Podijelio je kao milodar 1000 denara. Za njegove je vladavine sagrađen hram Rome i Veneri.⁵¹ Preminuo je u starim Bajama.⁵²

48. Antonin Pio carevao je 22 godine, 8 mjeseci i 28 dana.⁵³ Podijelio je kao milodar 800 denara. Za njegove se vladavine tijekom Apolonovih igara u cirku srušio stup dogradnih gledališta⁵⁴ i zdrobio 1112 ljudi. Preminuo je u Loriju.⁵⁵

49. Božanski Ver carevao je 7 godina, 8 mjeseci i 12 dana.⁵⁶ Podijelio je kao milodar 400 denara. Za njegove je vladavine krmača rodila prase nalik slonu. Preminuo je u Altinu.⁵⁷

50. Marko Antonin carevao je 18 godina, 11 mjeseci i 14 dana.⁵⁸ Podijelio je kao milodar 850 denara. Za njegove su vladavine tijekom 30 dana gorjeli na Rimskome trgu spisi o dužnicima riznice. Preminuo je u Gornjoj Panoniji.⁵⁹

⁴⁶ Nervina vladavina trajala je od 18. rujna 96. do, vjerojatno, 27. siječnja 98. (pretpostavljenog dana njegove smrti, iako pojedini izvori navode 25. siječnja), što daje 1 godinu, 4 mjeseca i 9 dana.

⁴⁷ Smješteni između brežuljaka Pincija i Kvirinala, nekoć su pripadali povjesniku Gaju Salustiju Krispu.

⁴⁸ Trajanova vladavina računa se od 28. siječnja 98. do 9. kolovoza 117, što daje 19 godina, 6 mjeseci i 12 dana.

⁴⁹ Datum, 9. srpnja, je netočan. Selinunt je bio u Kilikiji, danas ostaci blizu grada Gazipaše u Turskoj.

⁵⁰ Hadrijanova vladavina trajala je od 11. kolovoza 117. (kada je izvikan za cara u Antiohiji u Siriji) do 10. srpnja 138, što daje 20 godina, 10 mjeseci i 29 dana.

⁵¹ Gradnja hrama posvećena božicama Veneri i Romi (*templum Veneris et Romae*) započela je 121, car Hadrijan ga je 135. posvetio, ali je dovršen pod Antoninom Piom. Stradao je 307. u požaru, a obnovio ga je Maksencije.

⁵² U svojoj vili.

⁵³ Vladavina Antonina Pia trajala je od 10. srpnja 138. do 7. ožujka 161, dakle, 22 godine, 7 mjeseci i 25 dana.

⁵⁴ Partectora, od grč. παρά, „kod, uz, pri, do” i τεκταίω, „praviti, graditi”, vjerojatno su bile vanjske, dodatne tribine u Velikome cirku.

⁵⁵ Danas ostaci blizu Castel di Guida zapadno od Rima.

⁵⁶ Vladavina Lucija Vera započela je 7. ožujka 161, ali točan datum njegove smrti nije poznat (u pravilu se uzima siječanj/veljača 169). Naveden je u nizu prije Marka Aurelija Antonija, što bi upućivalo na to da pisac nije bio svjestan da su njih dvojica bili suvladari jer su u ostalim slučajevima suvladarstva carevi navedeni usporedno u istome retku. Duljina vladavine Lucija Vera u Povijesti rimskoga naroda upućivala bi na to da je umro još 19. studenoga 168. g.

⁵⁷ Danas ostaci blizu Quarto d'Altino sjeverno od zračne luke u Veneciji.

⁵⁸ Marko Aurelije Antonin vladao je od 7. ožujka 161. do 17. ožujka 180, što daje 19 godina i 10 dana.

⁵⁹ Umro je u vojnome taboru vjerojatno u Vindoboni (Beč) tijekom pohoda protiv Markomana na Dunavu, iako neki izvori navode Sirmij u Donjoj Panoniji.

51. Commodus³⁸ imperavit annos XVI, menses VIII, dies XII. Congiarium dedit X DCCCL. Hoc imperante thermae Commodianae dedicatae sunt. Excessit domo Victiliana.³⁹

52. Pertinax imperavit dies LXXV. Congiarium dedit X CL. Excessit palatio.

53. Iulianus imperavit dies LXV. Occisus palatio.

54. Divus Severus imperavit annos XVII, menses XI, dies XXVIII. Congiarium dedit X ∞C. Hoc imperante Septizonium et thermae Severianae dedicatae sunt. Excessit Britanniae.

55. Geta imperavit menses X, dies XII. Occisus palatio.

56. Antoninus Magnus imperavit annos VI, menses II, dies XV. Congiarium dedit X CCCC. Hoc imperante ianuae circi ampliatae sunt et thermae Antoninianae dedicatae sunt. Hic suam matrem habuit. Excessit inter Edessam et Carras.

³⁸ Commalus *Burgess*.

³⁹ Vectiliana *dubitanter Nickbakht*.

51. Komod je carevao 16 godina, 8 mjeseci i 12 dana.⁶⁰ Podijelio je kao milodar 850 denara. Za njegove su vladavine posvećene Komodove kupelji. Preminuo je u Viktilijevoj kući.⁶¹

52. Pertinaks je carevao 75 dana.⁶² Podijelio je kao milodar 150 denara. Preminuo je u palači.⁶³

53. Julijan je vladao 65 dana.⁶⁴ Ubijen je u palači.

54. Božanski Sever vladao je 17 godina, 11 mjeseci i 28 dana.⁶⁵ Podijelio je kao milodar 1100 denara. Za njegove su vladavine posvećeni Septizonij⁶⁶ i Severove kupelji. Preminuo je u Britaniji.⁶⁷

55. Geta je carevao 10 mjeseci i 12 dana.⁶⁸ Ubijen je u palači.

56. Antonin Veliki carevao je 6 godina, 2 mjeseca i 15 dana.⁶⁹ Podijelio je kao milodar 400 denara. Za njegove su vladavine posvećeni ulazi u cirk i Antoninske kupelji. Bio je sa svojom vlastitom majkom.⁷⁰ Preminuo je između Edese i Kare.⁷¹

⁶⁰ Komodova samostalna vladavina trajala je od 17. ožujka 180. do 31. prosinca 192, dakle, 12 godina, 9 mjeseci i 14 dana. No otac Marko Aurelije uzdignuo ga je za augusta sredinom 177. g.

⁶¹ Vektilijeva ili Viktilijeva kuća (*domus Vectiliana/Victiliana*) bilo je carsko zdanje na Celiju. Nije sigurno tko je bio prvi vlasnik po kojemu je zdanje dobilo ime: Vektilije/Vikttilije, Vehilije ili Vekttilijan. Vidi Pavolini –Carignani – Pacetti 1993: 501, bilj. 183. Komod je zapravo ubijen u zavjeri, najprije je otrovan, ali kako je izrgao otrov, zadavljen je potom u kupelji.

⁶² Pertinaksova vladavina trajala je od 31. prosinca 192. do 28. ožujka 193, dakle 87 dana. Doduše, prema drugoj tradiciji (Burgess 2014: 60) Pertinaksova smrt bi se dogodila 26. ožujka, što kao duljinu njegove vladavine daje 85 dana. Uzme li se da je u prepisivanju rukopisa lako mogao biti ispušten X iz brojke, to bi značilo da je pisac *Povijesti rimskoga naroda* također slijedio drugu tradiciju.

⁶³ Pertinaks je ubijen u pobuni nezadovoljnih pretorijanaca.

⁶⁴ Vladavina Didija Julijana trajala je od 28. ožujka do 1. lipnja 193, što zaista daje 65 dana.

⁶⁵ Septimije Sever vladao je od 9. travnja 193, kad je izvikan za cara u Karnuntu (danas Petronell-Carnuntum u Austriji), do 4. veljače 211, što daje 17 godina, 9 mjeseci i 25 dana. Računa li se od 1. lipnja 193. kad ga je senat priznao, dobiva se 17 godina, 8 mjeseci i 3 dana.

⁶⁶ Septizonij, odnosno, službeno, Septizodij bilo je monumentalno zdanje koje je služilo kao zdenac sagrađeno 203. na mjestu gdje Apijeva cesta prolazi uz Palatinski brežuljak prema Rimskome trgu. Vidi Gorrie 2001, 653-670.

⁶⁷ U Eburaku/Eboraku, današnjem Yorku.

⁶⁸ Publije Septimije Geta bio je car od 4. veljače 211. do smrti vjerojatno 19. prosinca 211, što daje 10 mjeseci i 15 dana. Uzme li se broj dana u *Povijesti rimskoga naroda*, datum Getine smrti bio bi 17. prosinca, ali Dion Kasije u svojoj *Rimskoj povijesti* (77.2.1) izričito naznačava da je Geta stradao nakon početka Saturnalija koje su počinjale upravo 17. prosinca. Geta je bio uzdignut za cezara vjerojatno u jesen 197. kad je Karakala postao august, a u ranu jesen 209. sâm je dobio naslov augusta. Čini se da pisac nije bio svjestan da je Geta bio car zajedno sa starijim bratom Karakalom.

⁶⁹ Karakala, pravoga imena Lucije Septimije Basijan, a od 195. Marko Aurelije Antonin (kao car nakon očeve smrti zvao se Marko Aurelije Sever Antonin Pio), vladao je od 4. veljače 211. do 8. travnja 217, što daje 6 godina, 2 mjeseca i 4 dana, ali je vjerojatno od jeseni 197. bio očev suvladar s naslovom augusta, a još od 4. travnja 196. nosio je naslov cezara. Dometak Veliki (*Magnus*) nosio je prigodice od 213. na natpisima, a najkasnije je pod Elagabalom bio konsekriran kao Božanski Antonin Veliki (*Divus Antoninus Magnus*).

⁷⁰ Neutemeljena glasina da je Karakala spavao s majkom Julijom Domnom kružila je još za njegova života, a u Povijesti rimskoga naroda donosi se kao činjenica. Zapravo im je odnos bio trajno pomućen nakon što je Karakala dao ubiti brata Getu u majčinoj nazočnosti. Incest je bio opće mjesto u karakterizaciji silnika, kao u Neronovu slučaju.

⁷¹ Karakala je ubijen u zavjeri kojoj je na čelu stajao prefekt pretorija Marko Opeleije Makrin na putu između Edese (danas Urfa u Turskoj) i Kare (Harran u Turskoj) tijekom pohoda protiv Parta.

57. Macrinus imperavit anno uno, menses IIII, dies II. Congiarium dedit Ⅹ CL. Hoc imperante amphitheater arsit. Occisus Archelaide.⁴⁰

58. Antoninus Eliogabalus⁴¹ imperavit annos VI, menses VIII, dies XVIII. Congiarium dedit Ⅹ CCL. Eliogabalium⁴² dedicatum est. Occisus Romae.

59. Alexander imperavit annos XIII, menses VIII, dies IX. Congiarium dedit Ⅹ DC. Hoc imperante fuit polyphagus natione Italus, qui manducavit pauca cistam⁴³ lactucas, vascellum sardinarium⁴⁴ sardas X, melopepones⁴⁵ LXX, thallos de scopa palmea, mappas IIII, panes castrenses IIII, cistam⁴⁶ cardos cum suas sibi spinas et ebibit vini †Graecanicum⁴⁷ plenum et venit ad templum Iasurae et ebibit labrum plenum et adhuc esuriens esse videbatur. Et thermae Alexandrinae dedicatae sunt. Alexander occisus Mogontiaci.

60. Maximinus imperavit annos III, menses IIII, dies duos. Congiarium dedit Ⅹ CL. Hoc imperante magna pugna fuit cum Romanis et praetorianis. Occisus Aquileia.

61. Duo Gordiani imperaverunt dies XX. Excesserunt Africae.

62. Pupienus⁴⁸ et Balbinus imperaverunt dies XCIX. Congiarium dederunt Ⅹ CCL. Occisi Romae.

⁴⁰ Arcelaide Burgess.

⁴¹ Eliogabalus V, Eliogaballus Mommsen, Frick, Burgess, [H]eliogaballus Valentini / Zucchetti, Heliogabalus Nickbakht / Stein.

⁴² ante Eliogabalium addidit hoc imperante Nickbakht. [H]eliogaballium Valentini / Zucchetti, Eliogaballium V, Frick, Burgess.

⁴³ sine comma post cistam Nickbakht / Stein.

⁴⁴ sine comma post sardinarium Nickbakht / Stein.

⁴⁵ melopoones V, malopepones vel melopepones Codex Sangallensis, editores plures.

⁴⁶ sine comma post cistam Nickbakht / Stein.

⁴⁷ Graecanicum Burgess, grecanicum V, S, editores plures, graecani[ci cadum] Valentini / Zucchetti secundum coniecturam Mommseni, Graecanicum cadum dubitanter Nickbakht / Stein.

⁴⁸ pupenius V, Burgess, Pupienus correxit Mommsen.

57. Makrin je carevao jednu godinu, 4 mjeseca i 2 dana.⁷² Podijelio je kao milodar 150 denara. Za njegove je vladavine izgorio amfiteatar. Ubijen je u Arhelaidi.⁷³

58. Antonin Eliogabal carevao je 6 godina, 8 mjeseci i 18 dana.⁷⁴ Podijelio je kao milodar 250 denara. Posvećen je Eliogabalij.⁷⁵ Ubijen je u Rimu.

59. Aleksandar je carevao 13 godina, 8 mjeseci i 9 dana.⁷⁶ Podijelio je kao milodar 600 denara. Za njegove je vladavine živio izjelica rodom Italac koji je ukratko proždru: košaru i salatu, posudu za sardine i 10 sardina, 70 dinja, grančice s palmine metle, 4 ubrusa, 4 taborska hljeba,⁷⁷ košaru i čičke s njihovim trnjem te ispio punu grčku⁷⁸ vina pa otišao u Jazurin hram⁷⁹ i ispio punu kacu vina, a još se činilo da je gladan. Posvećene su i Aleksandrove kupelji. Aleksandar je ubijen u Mogontijaku.⁸⁰

60. Maksimin je carevao 3 godine, 4 mjeseca i dva dana.⁸¹ Podijelio je kao milodar 150 denara. Za njegove je vladavine zametnuta velika bitka između Rimljana i pretorijanaca.⁸² Ubijen je u Akvileji.⁸³

61. Dvojica Gordijana carevali su 20 dana.⁸⁴ Preminuli su u Africi.⁸⁵

62. Pupijen i Balbin carevali su 99 dana.⁸⁶ Podijelili su kao milodar 250 denara. Ubijeni su u Rimu.

⁷² Makrin je vladao od 11. travnja 217. (kad je izvikan za cara) do 8. lipnja 218, što daje 1 godinu, 1 mjesec i 28 dana.

⁷³ Mjesto u Kapadokiji, danas Aksaray u središnjoj Anadoliji.

⁷⁴ Elagabal – (H)eliogabal kasnija je inačica imena zasnovana na pogrešnome poistovjećivanju sirijskoga boga Elagabala, arap. *Ilah al-Gabal* („bog brdo“), koji je štovan u Emesi (danas Homs), s bogom Sunca Helijem – vladao je od 16. svibnja 218. (kad je izvikan carem u Emesi) do oko 13. ožujka 218, što daje 3 godine, 9 mjeseci i 24 dana. Računa li se od Makrinova poraza 8. lipnja 217, dobiva se 3 godine, 9 mjeseci i 6 dana. Pravo mu je ime bilo Varije Avit (Basijan?), a kao car zvao se Marko Aurelije Antonin.

⁷⁵ Hram posvećen bogu Elagabalu sagrađen na Palatinskom brežuljku blizu carske palače i posvećen 218. g. Deo Sol Elagabal proglašen je potkraj 217. vrhovnim državnim božanstvom.

⁷⁶ Sever Aleksandar – pravoga imena Basijan Aleksijan – vladao je od 14. ožujka 217. do sredine ožujka 218, dakle, otprilike pune tri godine.

⁷⁷ Riječ je o tvrdome vojničkom kruhu ispečenom od cjelovita zrna koji je dugo zadržavao jestivost.

⁷⁸ Očito grčku amforu koja je sadržavala oko 39 litara tekućine. Rimska amfora je pak sadržavala oko 26 litara.

⁷⁹ Misli se na hram božice Sirije/Surije (*Dea Syria/Suria*), božanstva sličnog maloazijskoj Kibeli. Nalazio se na desnoj obali Tibera.

⁸⁰ Danas Mainz. Ubijen je u taboru nadomak grada na pohodu protiv vjerojatno Alamana.

⁸¹ Maksimin je vladao od 23. ožujka 235. do vjerojatno sredine travnja 238, što daje 3 godine i 1 mjesec.

⁸² Misli se na pobuna rimskoga puka i žestoke ulične borbe nakon što je senat protiv Maksimina imenovao carevima Pubijena i Balbina, dvojicu patricija koji su pripadali zboru dvadesetorice za obranu države (*XXviri ex senatus consulto rei publicae curandae*), tijelu što ga je senat izabrao u siječnju 238. kako bi se suprotstavio nadiranju cara Maksimina u nastaloj građanskom ratu. Novi su carevi u nastaloj neprilici za suvladara s naslovom cezara uzeli Gordijana III, unuka, odnosno sina Gordijana I. i II.

⁸³ Ubili su ga vlastiti vojnici tijekom opsade Akvileje, a s njim je stradao i njegov sin, cesar Maksim.

⁸⁴ Gordijan I. i njegov sin Gordijan II. proglašeni su carevima vjerojatno u siječnju 238. u Tizdru (El-Džem u Tunisu), a stradali su u istome mjesecu.

⁸⁵ Gordijan II. poginuo je u bitki protiv Kapelijana, legata Numidije koji je ostao odan Maksiminu, nakon čega je njegov otac Gordijan I. počinio samoubojstvo.

⁸⁶ Pupijen i Balbin proglašeni su carevima vjerojatno početkom veljače 238, a vladali su do svibnja, što daje 3 mjeseca.

63. Gordianus imperavit annos V, menses V, dies V. Congiarium dedit X CCCL. Hoc imperante mula hominem comedit. Agonem Minervae instituit. Excessit finibus Parthiae.⁴⁹

64. Duo Philippi imperaverunt annos V, menses V, dies XXIX. Congiarium dederunt X CCCL. Hi saeculares veros in circo Maximo ediderunt. Occisus senior Verona,⁵⁰ iunior Romae in castris praetoriis.

65. Decius imperavit annum unum, menses XI, dies XVIII. Congiarium dedit X CCL. Hoc imperante thermae Commodianae⁵¹ dedicatae sunt. Occisus praetorio Abrypto.⁵²

66. Gallus et Volusianus imperaverunt annos II, menses III, dies IX. Congiarium dederunt X CCL. His imperantibus magna mortalitas fuit. Occisi in Foro Flamini.

67. Aemilianus imperavit dies LXXXVIII. Occisus ponte Sanguinario.

⁴⁹ Part[h]iae *Valentini / Zucchetti*, Parthiae *Nickbakht / Stein*, partiae *V*, editores *plurimi*.

⁵⁰ Veronae *Mommsen, Frick*.

⁵¹ Decianae *annotaverunt Mommsen et editores plurimi*.

⁵² Abrytto *vel* Abryto *annotaverunt Nickbakht / Stein*.

63. Gordijan je carevao 5 godina, 5 mjeseci i 5 dana.⁸⁷ Podijelio je kao milodar 350 denara. Za njegove je vladavine mazga pojela čovjeka. Ustanovio je Minervino natjecanje.⁸⁸ Preminuo je na granici s Partijom.⁸⁹

64. Dvojica Filipa carevali su 5 godina, 5 mjeseci i 29 dana.⁹⁰ Podijelili su kao milodar 350 denara. Oni su u Velikom cirku priredili prave stoljetke.⁹¹ Stariji je ubijen u Veroni, a mlađi u Rimu i pretorijanskome taboru.

65. Decije je carevao jednu godinu, 11 mjeseci i 18 dana.⁹² Podijelio je kao milodar 250 denara. Za njegove su vladavine posvećene Komodove kupelji.⁹³ Ubijen je u stožeru u Abriptom.⁹⁴

66. Gal i Voluzijan carevali su 2 godine, 4 mjeseca i 9 dana.⁹⁵ Podijelili su kao milodar 250 denara. Za njihove vladavine izbila je velika smrtnost.⁹⁶ Ubijeni su u Flaminijevu Trgu.⁹⁷

67. Emilijan je carevao 88 dana.⁹⁸ Ubijen je na Krvavome mostu.⁹⁹

⁸⁷ Gordijan III. vladao je od svibnja 238. do siječnja/ožujka 244, što daje 5 godina i 8/10 mjeseci.

⁸⁸ Natjecanje u čast božice Minerve s gimnastičkim, glazbenim i konjaničkim programom, ustanovljeno u ljeto 242. pred carev polazak u pohod protiv Perzijanaca. Vidi Wallner 2004: 223–235.

⁸⁹ Odnosno Perzijom. Nisu sasvim jasne okolnosti njegove smrti. Možda je stradao od rana zadobivenih nakon rimskoga poraza u bitki kod Misihe/Mesihe (perz. Mišik) u Mezopotamiji ili je ubijen u zavjeri Filipa Arabljanina koji je 243. naslijedio kao prefekt pretorija Gordijanova tasta Timeziteja.

⁹⁰ Filip Arabljanin proglašen je carem u siječnju/ožujku 244, a poginuo je u rujnu/listopadu 249. u bitki kod Verone protiv Decija, što daje pet godina i šest/devet mjeseci. Sina Filipa Mlađeg uzdigao je za cezara u srpnju/kolovožu 244, a za augusta u srpnju/kolovožu 247. g. Nakon očeva poraza i smrti ubili su ga u rujnu/listopadu 249. pretorijanci.

⁹¹ Stoljetne igre (*ludi saeculares*) koje su proslavljale osnutak Rima. Ove su obilježile tisućgodšnjicu.

⁹² Decije je vladao od rujna/listopada 249. do lipnja 251, dakle, otprilike 1 godinu i 8–9 mjeseci. Možda duljina vladavine naznačena u Povijesti rimskoga naroda upućuje na vrijeme kada je bio izvikan za cara u Panoniji u ljeto (ili ranu jesen) 249. g.

⁹³ Očita pogreška jer je Decije 252. sagradio u Rimu na Aventinskome brežuljku nove kupelji (*thermae Decianae*).

⁹⁴ Točan naziv mjesta je Abrit (*Abritus, Abrittus, Abrittos*), kod današnjeg grada Razgada u Bugarskoj. Car je stradao u vojnome pohodu protiv Gota u bitki koja je vođena u blizini Abrita, blizu današnjeg sela Drjanovec oko 15 km sjeverno od Razgrada. U bitki je, još prije oca, poginuo Decijev sin Herenije Etrusk, cesar od svibnja/lipnja 250. i august od proljeća 251. g. Otac i sin bili su prvi carevi poginuli u boju s vanjskim neprijateljem. Drugi Decijev sin Hostilijan, koji je ostao u Rimu, također je nosio najprije naslov cezara (od 250) i augusta (od proljeća 251), a umro je vjerojatno od bolesti (tzv. Ciprijanove kuge) u lipnju/srpnju 251. g.

⁹⁵ Trebonijan Gal i njegov sin Gal Veldumnijan Voluzijan vladali su od lipnja 251. do kolovoza 253, što daje 2 godine i 2 mjeseca. Možda je razlog za produljenu vladavinu okolnost što je uračunato i kratkotrajno Emilijanovo carevanje.

⁹⁶ Riječ je o tzv. Ciprijanovoj kugi, po svoj prilici epidemiji boginja.

⁹⁷ Gala i Voluzijana ubili su vlastiti vojnici nakon pobune namjesnika Gornje Mezije Emilijana koji se proglasio carem, u Flaminijevu Trgu (lokalitet na Flaminijevoj cesti u Umbriji, kod današnje Vescie sjeverno od Foligna) ili u Interamni (danas Terni).

⁹⁸ Emilije Emilijan vladao je od srpnja/kolovoza (kad je izvikan za cara) do rujna/listopada 253.

⁹⁹ Ubili su ga vlastiti vojnici kod Spolecija (danas Spoleto) nakon što je u Reciji ili Noriku za cara proglašen Licinije Valerijan.

68. Gallienus cum Valeriano imperavit annos XIII, menses III, dies XXVIII. Valerianus occisus in Syria. Gallienus congiarium dedit X ∞ CCL et binionem aureum. Occisus Mediolano.

69. Claudius imperavit annum unum, menses III, dies XIII. Congiarium dedit X CCL. Excessit Sirmi.

70. Quintillus imperavit dies LXXVII. Congiarium promisit, sed non dedit. Occisus Aquileia.⁵³

71. Aurelianus imperavit annos V, menses III, dies XX. Congiarium dedit X D. Hic muro urbem cinxit. Templum Solis et castra in campo Agrippae dedicavit. Genium populi Romani aureum in rostra posuit. Porticus thermarum Antoninianarum arserunt⁵⁴ et fabricatae sunt. Panem, oleum et salem⁵⁵ populo iussit dari gratuite. Agonem Solis instituit. Occisus Caenophrurio.⁵⁶

72. Tacitus imperavit menses VIII, dies XII. Occisus Ponto.

73. Florianus imperavit dies LXXXVIII. Occisus Tarso.⁵⁷

⁵³ aquilegia V, Auileia *correx* Mommsen, Aquilegia *retinuit* Burgess.

⁵⁴ arserunt V, *editores plurimi*, arsit Burgess.

⁵⁵ sale V, Frick, sal Mommsen, Valentini / Zucchetti, salem Burgess, Nickbakht / Stein.

⁵⁶ cenofludio V, Burgess, Cenofrurio Frick, Caenophrurio *editores plurimi*.

⁵⁷ tharso V, Burgess.

68. Galijen je s Valerijanom carevao 14 godina, 4 mjeseca i 28 dana.¹⁰⁰ Valerijan je ubijen u Siriji.¹⁰¹ Galijen je podijelio kao milodar 1250 denara i zlatni binion.¹⁰²

69. Klaudije je carevao jednu godinu, 4 mjeseca i 14 dana.¹⁰³ Podijelio je kao milodar 250 denara. Preminuo je u Sirmiju.¹⁰⁴

70. Kvintil je carevao 77 dana.¹⁰⁵ Obećao je milodar, ali ga nije podijelio. Ubijen je u Akvileji.¹⁰⁶

71. Aurelijan je carevao 5 godina, 4 mjeseca i 20 dana.¹⁰⁷ Podijelio je kao milodar 500 denara. Okružio je Grad zidom.¹⁰⁸ Posvetio je hram Suncu i tabor na Agripinoj poljani.¹⁰⁹ Postavio je na govornici zlatni Genij rimskoga naroda.¹¹⁰ Izgorjeli su trijemovi Antoninskih kupelji pa su sagrađeni. Zapovjedio je da se narodu besplatno podijeli kruh, ulje i sol. Ustanovio je natjecanje Suncu.¹¹¹ Ubijen je u Kenofruriju.¹¹²

72. Tacit je carevao 8 mjeseci i 12 dana.¹¹³ Ubijen je na Crnome moru.¹¹⁴

73. Florijan je carevao 88 dana.¹¹⁵ Ubijen je u Tarzu.¹¹⁶

¹⁰⁰ Valerijan je vladao od lipnja/kolovoza 253. do lipnja 260, a Galijen, očev suvladar najprije kao cezar (od rujna 253), a potom i kao august (od listopada 253), do rujna 268, što daje 15 godina i 1/2 mjeseca.

¹⁰¹ Valerijan je zarobljen u bitki protiv Perzijanaca kod Edese, a umro je u zatočenstvu koju godinu poslije.

¹⁰² Binio (*binio*) bio je dvostruki aurej, zlatnik, u nominalnoj vrijednosti od 50 denara, ali mu je težina bila 1 1/2 aureja.

¹⁰³ Klaudije II. vladao je od rujna/listopada 268. do rujna 270, dakle, godinu dana i 11 ili 12 mjeseci.

¹⁰⁴ Klaudije je umro od bolesti, vjerojatno tzv. Ciprijanove kuge.

¹⁰⁵ Klaudijev brat Kvintil vladao je od rujna do vjerojatno studenog 270. prihvati li se da je navod u *Povijesti rimskoga naroda* bliži točnijem podatku, a ne uobičajeno datiranje Kvintilove vladavine od svega 17 dana, jer je pronađeno mnogo njegova novca iskovanog u zapadnim kovnicama.

¹⁰⁶ Možda je počinio samoubojstvo nakon Aurelijanove pobjede.

¹⁰⁷ Aurelijan je vladao od rujna 270. (kad je proglašen carem u Sirmiju) do rujna/listopada 275, što daje otprilike 5 godina. Duljina Aurelijanove vladavine u *Povijesti rimskoga naroda* mogla bi odražavati točniju tradiciju, pri čemu je ubrojeno i vrijeme do proglašenja Tacita za cara u studenome/prosinu 275. g.

¹⁰⁸ Aurelijanov zid građen je od 271. g. a dovršio ga je car Prob. Zidine su bile dugačke 19 km, izvorno 6 m visoke te oko 3,5 m debele, a obuhvaćale su područje svih sedam rimskih brežuljaka te Marsove poljane na desnoj obali Tibera.

¹⁰⁹ Hram bogu Nepobjedivome Suncu (*Deus Sol Invictus*) posvećen je 274. g. dok je tabor služio za zaseban smještaj gradskih kohorti koje su prethodno bile stacionirane zajedno s pretorijancima u njihovu taboru (*castra praetoria*) na rubu grada. Gradske kohorte imale su policijske zadaće, a po ugledu su stajale između pretorijanaca i noćne straže (*vigiles*) koja je bila zadužena za obranu od požara, a po potrebi i za čuvanje reda.

¹¹⁰ Svetište posvećeno Geniju rimskoga naroda smješteno blizu javne govornice na Rimskome trgu te nedaleko od hrama Sloge.

¹¹¹ Svečano natjecanje u čast Nepobjedivoga Sunca koje se održavalo svake četiri godine, prvi put 274. ili početkom 275. g. Vidi Salzman 1981: 222–224.

¹¹² Mjesto između Bizantija (Konstantinopol/Istanbul) i Perinta (od 4. stoljeća Herakleja, danas Marmara Ereğlisi), vjerojatno blizu današnjega sela Sinekli u europskome dijelu Turske. Aurelijan je stradao kod Kenofrurija u zavjeri dvorskih službenika i časnika pretorijanske straže usred priprema za pohod protiv Perzijanaca.

¹¹³ Klaudije Tacit vladao je od studenoga/prosinca 275. do srpnja 276, što daje 8 do 9 mjeseci.

¹¹⁴ Prema drugim izvorima, Tacit je umro od groznice. Mjesto smrti bila je Tijana (danas Kemerhisar) u Kapadokiji.

¹¹⁵ Anije Florijan (navodno Tacitov polubrat kojega je on postavio za prefekta pretorija) vladao je od srpnja do rujna 276, dakle otprilike dva mjeseca.

¹¹⁶ Danas Tarsus u južnoj Turskoj. Florijan je bio Tacitov polubrat i njegov prefekt pretorija, a ubili su ga vlastiti vojnici nakon što nije uspio suzbiti pobunu Marka Aurelija Proba koji se proglasio carem.

74. Probus imperavit annos VI, menses II, dies XII. Hoc imperante senatores agitaverunt in circo Maximo missos⁵⁸ XIII.⁵⁹ Occisus Sirmi.

75. Carus imperavit menses X, dies V. Excessit Seleucia Babylonis.

76. Carinus et Numerianus imperaverunt annos II, menses XI, dies II. Congiarium dederunt X D. His imperantibus fames magna fuit et operae publicae arserunt: senatum, forum Caesaris,⁶⁰ basilicam Iuliam et Graecostadium. Occisus campo Margense.

77. Diocletianus et Maximianus imperaverunt annos XXI, menses XI, dies XII. Congiarium dederunt X ∞DL. His imperantibus multae operae publicae fabricatae sunt: senatum, forum Caesaris, basilica⁶¹ Iulia, scaena⁶² Pompei, porticos II, nymphaea III, templa II⁶³ Iseum et Serapeum, arcum novum, thermas Diocletianas. Sparserunt in circo aureos et argenteos. Partectorum podium⁶⁴ ruit et oppressit "homines XIII."⁶⁵ Et mulier nomine Irene peperit pueros tres et puellam. Regem Persarum cum omnibus gentibus⁶⁶ et tunicas eorum ex margaritis numero XXXII circa templa⁶⁷ posuerunt; elephantis XIII, agitadores VI,⁶⁸ equos CCL in urbem adduxerunt. Excessit Diocletianus Salonas,⁶⁹ Maximianus in Gallia.

⁵⁸ missus *Valentini* / *Zucchetti*.

⁵⁹ <X>XIII *Burgess*.

⁶⁰ patrimonium post Caesaris *deleverunt editores*, et transitorium *dubitanter Burgess*, Atrium Minervae *coniecit Preller* (1846, pp. 143–144).

⁶¹ basilicam *Burgess*.

⁶² scaenam *Burgess*.

⁶³ *post templa II comma posuit Burgess distinguens templa II et Iseum et Serapeum*.

⁶⁴ podium *Burgess*.

⁶⁵ XIII V, *correxist Mommsen*.

⁶⁶ *post gentibus lacunam statuit Burgess supplens ceperunt, lacunam vero possibilem, sed maiorem censent Nickbakht / Stein suggerentes vicerunt, eius coniuges, sorores, liberos in triumpho ante currum duxerunt*.

⁶⁷ *domini post templa delevit Burgess (indicavit Mommsen 1850, p. 655, n. 114, domini additamentum a scriptore Christiano factum esse), sed retinuerunt alii editores*.

⁶⁸ XXVI *dubitanter Nickbakht / Stein*.

⁶⁹ Salonas V, Salone *Mommsen* (1850, p. 648), Salonis *Valentini / Zucchetti*.

74. Prob je carevao 6 godina, 2 mjeseca i 12 dana.¹¹⁷ Za njegove su vladavine senatori izveli 14 gladijatorskih borbi u Velikome cirku.¹¹⁸ Ubijen je u Sirmiju.¹¹⁹

75. Kar je carevao 10 mjeseci i 5 dana.¹²⁰ Preminuo je u Seleukiji babilonskoj.¹²¹

76. Karin i Numerijan carevali su 2 godine, 11 mjeseci i 2 dana.¹²² Podijelili su kao milodar 500 denara. Za njihove je vladavine nastala velika glad i izgorjele su javne građevine: senat, Cezarov trg, Julijska bazilika i Grekostadij.¹²³ Ubijen je na Margovu polju.¹²⁴

77. Dioklecijan i Maksimijan carevali su 21 godinu, 11 mjeseci i 12 dana.¹²⁵ Podijelili su kao milodar 1550 denara. Za njihove su vladavine podignute mnoge javne građevine: senat, Cezarov trg, Julijska bazilika, Pompejeva pozornica,¹²⁶ 2 trijema, 3 nimfeja,¹²⁷ 2 hrama – Izej i Serapej, novi slavoluk, Dioklecijanove kupelji. Razbacali su u cirku zlatnike i srebrnike. Srušio se potporanj dogradnih gledališta i zdrobio 13 000 ljudi. A žena imenom Irena rodila je tri dječaka i djevojčicu. Izložili su oko hramova perzijskoga kralja sa svom obitelji¹²⁸ te njihove tunike od biserja, na broju 32; doveli su u Grad 13 slonova, 6 goniča¹²⁹ i 250 konja. Dioklecijan je preminuo u Saloni, a Maksimijan u Galiji.¹³⁰

¹¹⁷ Prob je vladao od srpnja 276. (kad je proglašen carem na istoku) do rujna/listopada 282, što daje 6 godina i 2–3 mjeseca.

¹¹⁸ Misli se u jednome danu. Burgess (2014: 154) nadopunjuje na 24.

¹¹⁹ Stradao je u vojničkoj pobuni nakon što su prefekta pretorija Marka Aurelija Kara carem proglasile čete u Reciji i Noriku.

¹²⁰ Kar je vladao od kolovoza/rujna 282. (kad je izvikan za cara) do srpnja/kolovoza 283, dakle 11 ili 12 mjeseci, što je blizu navodu u *Povijesti rimskoga naroda*.

¹²¹ Seleukija na Tigrisu činila je zajedno s Ktezifontom na drugoj obali jedinstven grad. Kar je ubijen u taboru kod Seleukije-Ktezifonta nakon što je u pohodu protiv Perzijanaca osvojio grad, ali nije postigao presudan uspjeh.

¹²² Karin je proglašen cesarom u kasnu jesen 282, a augustom u proljeće 283, dok je njegov mlađi brat Numerijan, dobivši cesarski naslov kad i Karin, uzdignut za augusta u srpnju/kolovoza 283. g. Karin je vladao do proljeća 285, a Numerijan do studenog 284. g. Karinova vladavina, koja je obuhvatila i Numerijanovu, trajala je tako oko 2 godine, a Numerijanova 13 ili 14 mjeseci. Čini se da je u *Povijesti rimskoga naroda* ubrojena i Karova vladavina.

¹²³ U dva odvojena požara stradala je zgrada senata i dijelovi južnoga trijema Cezarova trga te Julijska bazilika i s juga joj položeni Grekostadij, otvoreni prostor gdje su se nekoć zadržavali poslanici Grka i drugih naroda čekajući odluke senata. Za posljedice požara vidi Bauer 2012: 7–25.

¹²⁴ Misli se Karin. Ubili su ga vlastiti vojnici nakon što je izvojevao pobjedu nad Dioklecijanom u bitki kod Marga (danas Dubravica) kod ušća Morave (*Margus*) u Dunav.

¹²⁵ Dioklecijan je vladao od 20. studenoga 284. (kad je u Nikomediji proglašen za cara) do 1. svibnja 305, što daje 20 godina, 5 mjeseci i 11 dana. Maksimijan je dobio naslov cezara u kasnu jesen 285, a uzdignut je za augusta 1. travnja 286. Odrekao se vlasti 1. svibnja 305, ali je onda još dvaput uzeo naslov augusta (307–308. i 310).

¹²⁶ Misli se pozornica Pompejeva kazališta.

¹²⁷ Nimfej je zidani zdenac s raskošnim arhitektonskim ukrasima.

¹²⁸ Perzijski kralj – riječ je o Narsehu (vladao 293–303) – nije bio zarobljen, ali je nakon teškoga perzijskog poraza potkraj 297. ili početkom 298. kod Satale (danas lokalitet blizu sela Sadak u Turskoj) pala u zarobljeništvo cijela njegova obitelj, prva supruga i ostale žene, kraljeve sestre i brojna što muška što ženska djeca, a Rimljani su se dokopali i znatnoga dijela državne riznice. Očito su na razgled stanovnicima Rima postavljene njihove slike.

¹²⁹ Goniča slonova.

¹³⁰ Dioklecijan je umro 3. prosinca vjerojatno 313. u svojoj palači kraj Salone, a Maksimijan je po svoj prilici počinio samoubojstvo u srpnju 310. u Masiliji (danas Marseille) nakon što ga je Konstantin I. zarobio.

78. Constantius et Maximianus imperaverunt annos XVI, menses VIII, dies XII. Congiarium dederunt bis X ∞D. Constantius excessit in Gallia, Maximianus in Dardania.

79. Severus imperavit annos III, menses IIII, dies XV. Ipse se interfecit via Latina miliario III.

80. Maxentius imperavit annos VI. Hoc imperante templum Romae arsit et fabricatum est.⁷⁰ Thermas in palatio fecit et circum in Catecumbas.⁷¹ Fames magna fuit. Romani⁷² traxerunt militem Moesiacum et occisi sunt Romani a militibus homines⁷³ Romanis omnibus aurum indixit et dederunt. Fossatum fe<ce>runt,⁷⁴ sed non perfecit. Occisus ad pontem Mulvium in Tiberim.⁷⁵

81. Maximinus⁷⁶ imperavit annos IX, menses VIII, dies VI. Occisus Tarso.

82. Licinius⁷⁷ imperavit annos XV, menses IIII, dies XVI. Occisus Thessalonica.

⁷⁰ et V, est Mommsen et alii editores.

⁷¹ Catacumbas dubitanter Nickbakht / Stein.

⁷² Romani V, delendum sit dubitanter Nickbakht / Stein.

⁷³ VI V, correxit Mommsen.

⁷⁴ fecerunt scripsi, ferunt V, aperuit Mommsen, Frick, Valentini / Zucchini, fodire coepit Burgess, fecit Stein.

⁷⁵ post Tiberim lacunam statuit Stein suggerens praecipitatus vel demersus.

⁷⁶ maximianus V, Mommsen, Frick, Burgess, Maximinus correxerunt Valentini / Zucchini.

⁷⁷ lucinius V, Burgess, Licinius correxit Mommsen.

78. Konstancije i Maksimijan carevali su 16 godina, 8 mjeseci i 12 dana.¹³¹ Podijelili su kao milodar 1500 denara. Konstancije je preminuo u Galiji, a Maksimijan u Dardaniji.¹³²

79. Sever je carevao 3 godine, 4 mjeseca i 15 dana.¹³³ Sâm se ubio na trećemu miljokazu Latinske ceste.¹³⁴

80. Maksencije je carevao 6 godina.¹³⁵ Za njegove je vladavine izgorio Romin hram te je sagrađen. Načinio je kupelji u palači i cirk nad katakombama.¹³⁶ Nastala je velika glad. Rimljani su povlačili mezijskoga vojnika pa su vojnici pobili Rimljane – 6000 ljudi. Nametnuo je svim Rimljanima davanje u zlatu i platili su ga. Gradili su jarak, ali ga nije dovršio.¹³⁷ Ubijen je kod Mulvijskoga mosta u Tiberu.¹³⁸

81. Maksimin je carevao 9 godina, 8 mjeseci i 6 dana.¹³⁹ Ubijen je u Tarzu.¹⁴⁰

82. Licinije je carevao 15 godina, 4 mjeseca i 16 dana.¹⁴¹ Ubijen je u Tesaloniki.¹⁴²

¹³¹ Konstancije je vladao od 1. ožujka 293. (kad je uzdignut za cezara, dok je august postao 1. svibnja 305) do 25. srpnja 306, što daje 13 godina, 4 mjeseca i 24 dana. Maksimijan Galerije je vladao od 1. ožujka 293. (kad je uzdignut za cezara, dok je august postao 1. svibnja 305) do početka svibnja 311, što daje 18 godina i 2 mjeseca.

¹³² Konstancije je umro u Eburaku/Eboraku, današnjem Yorku, a Maksimijan Galerije u Serdiki u Unutrašnjoj Dakiji.

¹³³ Flavije Valerije Sever vladao je od 1. svibnja 305. (kad je uzdignut za cezara) do ožujka/travnja 307, što daje 1 godinu i 10–11 mjeseci.

¹³⁴ Uzima se da je Sever umro 16. rujna 307, na temelju navoda u *Povijesti rimskoga naroda* o duljini njegove vladavine. Ubijen je ili je počinio samoubojstvo.

¹³⁵ Maksencije je vladao od 28. listopada 306. (kad je izvikan za imperatora, a naslov augusta je uzeo u proljeće 307.) do 28. listopada 312, što daje točno 6 godina.

¹³⁶ Cirk je podignut uz Apijevu cestu između katakombi (i poslije sagrađene bazilike) Sv. Sebastijana i grobnice Cecilije Metele (kćeri Kvinta Cecilija Metela Kretskog, konzula 69. g. pr. Kr. i supruge Marka Licinija Krasa, trijumvirova istoimena sina).

¹³⁷ Obrambeni jarak za zaštitu od napada.

¹³⁸ Maksencije je u pokušaju da prijeđe Tiber pao u rijeku i utopio se.

¹³⁹ Maksimin Daja vladao je od 1. svibnja 305. (kad je uzdignut za cezara, a naslov augusta je primio možda 1. svibnja 310) do smrti vjerojatno u kolovozu 313, što daje 8 godina i 3 mjeseca. Računa li se njegova vladavina od časa kada je postao cesar pa do presudnog poraza u srazu s Licinijem 30. travnja 313. kod Herakleje Pontoške (danas Karadeniz Ereğli), dolazi se do rezultata od 7 godina, 11 mjeseci i 29 dana.

¹⁴⁰ Možda je počinio samoubojstvo ili čak umro od bolesti.

¹⁴¹ Licinijan Licinije vladao je od 11. studenoga 308. (kad je u Karnuntu uzdignut za augusta) do 19. rujna 324. (kad se odrekao vlasti nakon što ga je Konstantin I. dvaput porazio, 3. srpnja kod Hadrijanopola i 18. rujna kod Hrizopola, današnjega Üsküdar), što daje 15 godina, 10 mjeseci i 8 dana.

¹⁴² Smaknut je u zatočeništvu u proljeće 325. po Konstantinovu nalogu. Godinu dana poslije pogubljen je i njegov sin Licinije Mlađi koji je od 1. ožujka 317. do vjerojatno 19. rujna 324. nosio naslov cezara.

